

Πολιτικές όψεις του μεταμοντερνισμού στο έργο του Jean Francois Lyotard

Νικόλαος Τσίρος*

Περίληψη

Το άρθρο εκκινεί με την κριτική παρουσίαση της γλωσσοκεντρικής θεώρησης του J.F. Lyotard, στο πλαίσιο της οποίας ο Γάλλος φιλόσοφος προβαίνει στη βαθμιαία θεωρητική επαναθεμελίωση κλασικών πολιτικών εννοιών της μαρξιστικής σχολής. Στη συνέχεια εξετάζεται το ιδιαίτερο νοηματικό βάρος που αποκτούν οι έννοιες αυτές στο σύνολο του έργου του και η συνεισφορά τους για τη σύσταση μίας ανανεωμένης, απαλλαγμένης από ολιστικά σχήματα, πολιτικής θεωρίας.

“Η προοπτική αποτελεί στην ιστορία
ένα μέρος της αλήθειας”, Λαμαρτίνος¹

Εισαγωγή

Η έννοια του μεταμοντερνισμού άγγιξε το σύνολο σχεδόν των πολιτικών επιστημών κατά την τελευταία δεκαετία, υποδηλώνοντας τον αβέβαιο ορίζοντα μιας εποχής, που ζητά να συνειδητοποιήσει τα ιστορικά της όρια και το περιεχόμενό της.

---

* Διδάκτωρ Φιλοσοφίας.

Ο Lyotard είναι ο σημαντικότερος εκφραστής της μεταμοντέρνας φιλοσοφίας, του οποίου το βιβλίο *La condition postmoderne. Rapport sur le savoir* (1979) αποτέλεσε την αφετηρία των ευρύτατων συζητήσεων που διεξάγονται σήμερα διεθνώς. Η κριτική στα ιδεώδη του διαφωτιστικού ουμανισμού και στις ιδεολογίες της χειραφέτησης, την οποία συναντάμε στο πρώιμο έργο του, σταθεροποιήθηκε στη συνέχεια σε μian απόρριψη της τρομοκρατίας κάθε θεωρίας και της ιδέας της αλήθειας.

Στο παρόν δοκίμιο επιχειρείται αρχικά να παρουσιαστεί η γλωσσοκεντρική θεώρηση του Lyotard, η οποία αποτελεί το ιδεολογικό πλαίσιο της περιγραφής και της ανάλυσης αρκετών πολιτικών εννοιών, που υποβοηθούν την προσπάθεια για τη θεμελίωση μιας ανανεωμένης πολιτικής θεωρίας.

Στη συνέχεια περιγράφονται οι κυριότερες πολιτικές έννοιες που δεσπόζουν στο έργο του, όπως ανατροφοδοτούνται νοηματικά από τη μεταμοντέρνα προοπτική και την απόρριψη του ολιστικού σχήματος του μαρξισμού. Για την κατανόηση των ευρύτερων προβληματισμών που προκύπτουν τόσο από τις θέσεις του Lyotard αλλά και από τη διαμάχη μοντερνισμού-μεταμοντερνισμού, γίνεται αναφορά στις πλέον γόνιμες συνεισφορές στο θέμα.

Η μελέτη κλίνει με την παρουσίαση της πολιτικής παρέμβασης του Jameson, που πιστεύω ότι συνιστά μian ουσιωδώς αξιόπιστη ανάλυση της έννοιας του μεταμοντερνισμού, ιδιαίτερα χρήσιμη για την έναρξη ενός πολιτικού διαλόγου, τα αποτελέσματα του οποίου είναι βέβαιο ότι θα ωφελήσουν στην εκ βάθρων κριτική επεξεργασία και υπέρβαση των εγγενών προβλημάτων, που προκύπτουν στην παρούσα φάση της καπιταλιστικής ανάπτυξης.

I. Η γλωσσοκεντρική θεώρηση του Lyotard, ως το κανονιστικό πλαίσιο για τη θεωρητική επανεξέταση σημαντικών πολιτικών εννοιών

Θραύσματα της πολιτικής φιλοσοφίας του Lyotard βρίσκονται διασκορπισμένα σε αρκετά έργα του. Ουσιώδεις πολιτικές έννοιες, όπως αυτές του "πολιτικού", του "κεφαλαίου" και του "καπιταλισμού" ανοίγουν ένα νέο, διευρυμένο ορίζοντα επιστημονικής συζήτησης, που χαρακτηρίζεται από τη βαθμιαία αποστασιοποίηση, τόσο από το μαρξιστικό μοντέλο, όσο και από το λειτουργισμό του Parsons¹.

Το πολιτικό θεμέλιο του Lyotard εδράζεται στην ανάπτυξη της γλωσσοκεντρικής θεωρίας του, η οποία ενδιαφέρεται για το

γλωσσικό φαινόμενο, πρωτίστως ως προς τη δυναμική που αναπτύσσεται στο εσωτερικό του και το συνοψίζει ως το ετερογενές και ασταθές πεδίο των μυριάδων γλωσσικών αφηγήσεων και εκφράσεων². Η χρηστική αξία της γλώσσας ως εργαλείου επικοινωνιακής ανταλλαγής απασχολεί δευτερευόντως το φιλόσοφο και μόνο στο βαθμό που εναντιώνεται στη μεταμοντέρνα του θεώρηση, όπως στη συνέχεια θα αναπτύξω.

Συναφής είναι η δυσπιστία του σε κάθε θεωρία, που εκλαμβάνει τη γλώσσα, ως το ιδεώδες της επικοινωνιακής ανταλλαγής μεταξύ των ορθολογικά κινούμενων υποκειμένων. Οι θεωρίες αυτές συνεισφέρουν στην ανατροφοδότηση και επέκταση του καπιταλιστικού συστήματος, ενόσω η σύγχρονη, χρηστική λειτουργία της γλώσσας γίνεται αντικείμενο καπιταλιστικής παραγωγής και επένδυσης, μέσω της πληροφορικής και των νέων, υπεραναπτυγμένων τεχνολογιών³.

Κατά τον Lyotard η κοινωνία συναρθρώνεται από τα ευέλικτα δίκτυα των γλωσσικών παιχνιδιών και της λεκτικής αγωνιστικής που εξυφαίνεται εντός τους. Έτσι, εναντιώνεται στην υπεραπλουστευτική παράσταση της κοινωνίας, ως λειτουργικής ολότητας, όπως την αντιλαμβάνεται ο Parsons και η σχολή του, αλλά και στην απεικόνισή της ως ταξικά διαιρεμένης, όπως την αναλύει η μαρξιστική θεώρηση και όλες οι μαρξιστικές σχολές, όσο διαφορετικές κι αν είναι μεταξύ τους.

Η γλωσσική αγωνιστική των λεκτικών ενεργημάτων συνοψίζει, αντίθετα, την οιονεί πολεμική κατάσταση του ομιλιακού πράττειν, υπό την έννοια, ότι διασφαλίζει ένα απέραντο πεδίο για την εκδίπλωση του γλωσσικού παιχνιδιού. Ο στόχος δεν είναι απαραίτητα να κερδίσει κανείς κάποιον αντίπαλο, αλλά η καθαυτή χαρά της συμμετοχής στην ανεξάντλητη και διαρκή επινόηση νέων εκφράσεων, λέξεων και νοημάτων⁴.

Ο ιδιόμορφος αυτός γλωσσικός βιταλισμός συμπληρώνεται από τη βασική αρχή της όλης ανάλυσης ότι ο κοινωνικός δεσμός είναι συνώνυμος με τη γλώσσα: "Ο ορατός κοινωνικός δεσμός απαρτίζεται από "λεκτικές" κινήσεις"⁵. Η φράση αυτή συμπυκνώνει τον όλο προβληματισμό, αφού καθιστά εμφανές το φιλόδοξο εγχείρημα του Lyotard να διοχετεύσει το βιταλισμό που ανέφερα στον ίδιο τον κοινωνικό ιστό.

Δεν στερείται σημασίας το γεγονός, ότι οι σοφιστές της αρχαιότητας και οι σύγχρονοι νομάδες εντός και εκτός των πόλεων και των "τειχών" τους προξενούν τον ιδιαίτερο θαυμασμό του με την έκκεντρη, αν όχι και εκκεντρική παρουσία τους, με τη δυνα-

τότητά τους να κινούνται από πόλη σε πόλη. Η διαρκής κινητικότητα τους, μέσω της οποίας μεταφέρουν δίκην ιπταμένων καθηγητών τη διδασκαλία τους και τις παραδόσεις τους, συνάδει στην ασταθή και νευρώδη ροή των γλωσσικών παιχνιδιών, που στο πρόσωπό τους και στον τρόπο ζωής τους βρίσκουν τους ιδανικούς χρήστες για την απρόσκοπτη λειτουργία τους⁶.

Η σχηματική διαφοροποίηση μοντέρνου-μεταμοντέρνου καταδεικνύεται στο πρόσωπο των δύο βασικών υποστηρικτών τους, του Habermas και του Lyotard, ως η ανανεωμένη διαμάχη των σοφιστών ενάντια στον Πλάτωνα. Είναι ο David Kolb, που την επισημαίνει με τον εξής χαρακτηριστικό τρόπο: "Έτσι λοιπόν, αν και ο Lyotard και ο Habermas συμφωνούν ότι η γλώσσα δεν είναι κατά βάση ένα εργαλείο για υπολογισμένη χειραγώγηση, η αντίθεση ανάμεσά τους μοιάζει με αυτή ανάμεσα στον Πλάτωνα και τους Σοφιστές, τουλάχιστον από την άποψη της αγωνιστικής επίδειξης απέναντι στην έρευνα με πνεύμα συνεργασίας"⁷.

Το φιλοσοφικό-πολιτικό υπόβαθρο της γλωσσοκεντρικής θεωρίας του Lyotard ανιχνεύεται στα πολιτικά κείμενα του Kant. Σε αυτά ανακαλύπτει πως πρώτος εκείνος προσπάθησε να ερμηνεύσει το ιστορικοπολιτικό στοιχείο, κατανοώντας το ως την πολυσχιδία των γλωσσικών γενών. Η αναζήτηση της ουσίας του πολιτικού στοιχείου διαπλεκόταν με την καντιανή αντίληψη, που το προσδιόριζε ως το σύνολο των γλωσσικών εκφράσεων και ενεργημάτων⁸.

Κατά τον Lyotard από την καντιανή φιλοσοφία προκύπτει ήδη η άρνηση κάθε μεγάλης θεωρίας ή μετααφήγησης. Αναλαμβάνοντας την υπεράσπισή της, ανασύρει την έννοια των μικρολογιών, ως τη μόνη δυνατή αντίσταση ενάντια στην εσχατολογική και χειραφετησιακή λογική των σφαιρικών θεωριών⁹. Το χιούμορ και η εν δυνάμει ειρωνεία των καθημερινών μικροαφηγήσεων δύνανται, χωρίς να στρέφονται ενάντια στη λογική και χωρίς να είναι ανορθολογικά, να αποτελέσουν το απελευθερωτικό, δυναμικό υποκατάστατο των παρακμασμένων ιδεολογιών της χειραφέτησης και της αυταρχικής δογματικής τους.

Ο Lyotard απορρίπτει τις αιτιάσεις των αντιπάλων του, που τον μέμφονται ως ανορθολογιστή και αναρχικό. Προς ενδυνάμωση των θέσεών του επιστρέφει τις ίδιες μομφές στους βασικούς επικριτές του, θεωρώντας ότι ο ανορθολογισμός υφίσταται μόνο στις αφηγήσεις εκείνες, όπου ο λόγος χρησιμοποιείται ως ιδεολογικό μέσο από τους μηχανισμούς της εξουσίας για την εξάπλωση της θεωρητικής τρομοκρατίας τους¹⁰.

Ο πολιτικός στόχος που υποκρύπτεται στον παραπάνω συλλογισμό συνίσταται στην επανεμπέδωση της καντιανής φιλοσοφίας με ένα κριτήριο ηθολογικού τύπου: Η λεκτική αγωνιστική των μικρολογιών μέσω του διαρκούς πειραματισμού των γλωσσικών παιχνιδιών θα αποκαθάρει το πολιτικό στοιχείο από τη στεγνή επικοινωνιακή αντίληψη των επαγγελματιών πολιτικών.

Τότε μόνο η νέα πολιτική θα ήταν υπολογίσιμη στους πολίτες μιας δημοκρατικής κοινωνίας, όταν, αντί να ομιλεί εξ ονόματος αφηρημένων εννοιών, όπως η "εργατική τάξη" ή να ευαγγελίζεται "σφαιρικές θεωρήσεις" και "σφαιρικές ανατροπές" του ισχύοντος συστήματος, προσπαθούσε να επικοινωνήσει με απλές, καθημερινές προτάσεις. Τότε η πολιτική θα γινόταν δικαιότερη, αφού θα πλαθόταν από την πρώτη ύλη που θα της προσέφεραν απλόχερα οι μικροαφηγήσεις του λαού, ενώ ταυτόχρονα θα απαλλασσόταν από τη γλωσσική, εξουσιαστική χρήση των ιδεολογιών της χειραφέτησης.

Υπό ποιες προϋποθέσεις όμως θα μπορούσε να λάβει σάρκα και οστά η πολιτική των μικρολογιών; Σύμφωνα με τη λυσοταρική φιλοσοφία, μονάχα εάν κανείς εργαστεί με τη φαντασία και την ουτοπία, ενδέχεται να αποδυναμώσει τις μεγάλες θεωρίες¹¹. Στη θέση της μαρξιστικής προοπτικής που οραματίστηκε τον κοινωνικό μετασχηματισμό, μέσω ενός μεταφυσικού, οικουμενικού αγώνα των τάξεων, αναδύεται πλέον η νεονιτσεική προοπτική της δράσης των μικρών, τοπικών αγώνων, που ονομάζεται πολιτική των "εντάσεων".

Το τέλος της μεταφυσικής ολότητας του μαρξισμού ισοδυναμεί με τη γέννηση της μεταφυσικής ατομικότητας των "καταραμένων", περιθωριακών ομάδων, των "outsiders". Πιστεύω ότι η λυσοταρική αντίληψη είναι εξίσου μεταφυσική με τη μαρξιστική, αφού περιπίπτει στο ίδιο μεθοδολογικό λάθος των αντιπάλων της. Εμπιστευόμενη μόνο τους "καταραμένους" για τη στρατηγική αντιπαράθεσή της με το καπιταλιστικό σύστημα, παρέχει πρόσφορο έδαφος - όπως και ο μαρξισμός - σε μια συγκεκριμένη και μόνο κοινωνική ομάδα, που επιλεκτικά καλεί ως την επιούσια για να διεξαγάγει τον "καλό" αγώνα, αγνοώντας πως η διαδικασία του κοινωνικού μετασχηματισμού ή θα αφορά στο σύνολο της κοινωνίας ή θα εγκλωβιστεί στα όρια μιας συγκεκριμένης ελίτ ή ακόμη και κάστας διανοούμενων και καλλιτεχνών.

Η πολιτική των εντάσεων συνίσταται στον περιορισμό της αλόγιστης παραγωγής, στην άρνηση του καταναλωτικού προτύπου και της εργασίας. Στο επίπεδο της καθημερινής κοινωνικής πρα-

κτικής εξειδικεύεται από τη δημιουργία κομμούνων και happenings, από τα κινήματα της σεξουαλικής απελευθέρωσης, από τις καταλήψεις σπιτιών και εργοστασίων, από τη συνεχή παραγωγή τόνων, λέξεων και χρωμάτων. Οι άρχοντες του σήμερα είναι για το Lyotard άνθρωποι αλλόκοτοι, περιθωριακοί, πειραματιζόμενοι καλλιτέχνες, χίππυς, παράσιτα και τρελοί¹².

Αυτό το Patchwork των λογής λογής μειονοτήτων καλείται να πραγματοποιήσει την πολιτική των εντάσεων και να ορθωθεί απέναντι στις θεσμικές αποκρυσταλλώσεις της εξουσίας. Οι θεσμοί τοποθετούνται εξ αντικειμένου σε εναντιωματική θέση με την ελεύθερη και μη χειραγωγίσιμη ροή των γλωσσικών παιχνιδιών, ενόσω πρέπει πάντοτε να προκρίνουν, ποιος πρέπει να αρθρώσει λόγο ή αντίθετα να σωπάσει.

Η πολιτική των εντάσεων είναι εφικτή στο μέτρο που μπορεί να θέσει σε κίνηση μια διαρκή σειρά από πρακτικές και εμπειρίες¹³. Προς αναζήτηση είναι τελικά εκείνη η πολιτική, που θα υποσκάψει τη βασική λειτουργία των θεσμών, ως υποστηρικτικών μορφωμάτων των μηχανισμών εξουσίας. Το ζητούμενο είναι η ένταξή τους στο διαρκώς ρευστό και μεταβαλλόμενο χώρο των πολυπληθών γλωσσικών παιχνιδιών.

Στη νέα αυτή συνθήκη οι θεσμοί θα έχαναν ασφαλώς μέρος από την ακραιφνή σοβαροφάνειά τους και θα μεταμορφώνονταν σε παιγνιώδες και ανάλαφρο, διαρκώς ανανεώσιμο και ζωντανό, εργαστήριο των γλωσσικών παιχνιδιών. Η πειραματική χρήση της γλώσσας θα διασφάλιζε τους καταστατικούς όρους και τις προϋποθέσεις για τη βέβαιη συμμετοχή σε αυτήν πλήθους θεσμών κεντρικής σημασίας, όπως των πανεπιστημίων, των υπουργικών συμβουλίων, του στρατού, του κοινοβουλίου κ.ο.κ.¹⁴.

Στη θέση της τεχνολογικής χρήσης της γλώσσας από τους ειδήμονες, που παράγει απλά γνώση προς κατανάλωση, ο Lyotard προτείνει την ποιητική χρήση της, ως της μόνης ικανής να οδηγήσει το σύγχρονο υπερπληροφορημένο πολίτη στο ιδεώδες μιας δίκαιης και ηθικής παραγωγής καινούργιων, αισθητικών και εκφραστικών μορφών επικοινωνίας. Ότι θα πρέπει να βρίσκεται στη διάθεση των πολιτών μιας ευνομούμενης, δημοκρατικής κοινωνίας είναι η στοιχειώδης δυνατότητά τους στο να προσεγγίσουν ανενόχλητοι τα κέντρα πληροφόρησης. Κατά τον τρόπο αυτό θα μπορούσαν και τα γλωσσικά παιχνίδια να μετασηματιστούν σε ένα πλήρους νοήματος παιχνίδι πληροφόρησης, εφόσον βεβαίως έδιναν ισοδύναμες ευκαιρίες συμμετοχής σε όλους τους πολίτες¹⁵.

Για τον Lyotard έχει ελάχιστη σημασία η ανεύρεση των κέντρων εξουσίας που κατέχουν τις σημαντικότερες πληροφορίες. Ομοίως, δε συνιστά κεντρικό ερώτημα το ποιος αξιολογεί την κρισιμότητα των πληροφοριών ή των γεγονότων που θα δουν το φως της δημοσιότητας. Το ουσιώδες είναι η διασφάλιση των προϋποθέσεων, που θα διατηρούν συνεχώς ανοικτή τη στρόφιγγα της ελεύθερης ροής και παραγωγής των γλωσσικών παιχνιδιών. Εάν αυτά μπορούν να αναπτυχθούν, είτε σε ένα δημοκρατικό πολιτικό σύστημα, είτε στα αυταρχικά πλαίσια ενός δικτατορικού καθεστώτος δεν φαίνεται να προβληματίζει ιδιαίτερα το φιλόσοφο. Η ποιότητα του κοινωνικοπολιτικού χώρου εντός του οποίου λαμβάνουν χώρα δεν ευαισθητοποιεί το "μεταμοντέρνο" άνθρωπο, καθιστώντας έτσι εκ των πραγμάτων αδύνατο το εγχείρημα της υπέρβασης του παρόντος συστήματος.

Συνακόλουθος είναι και ο ρόλος που καλούνται να αναλάβουν οι διανοούμενοι της εποχής. Η απογοήτευση και η δυσπιστία απέναντι στις μετααφηγήσεις των μεγάλων θεωριών δημιούργησε την ανάγκη ενός νέου τύπου διανοούμενου, που ως αποστολή του δεν θα έχει την υπεράσπιση μανιφέστων καθολικού τύπου. Αντίθετα θα πρέπει, δίχως αυταρχικότητα, μέσω των μικρών αφηγήσεων και των γλωσσικών παιχνιδιών, να οδηγηθεί στην αυτογνωσία και σε μian πρακτική της δικαιοσύνης, που να μη συνδέεται με την αναζήτηση της καθολικής συναίνεσης¹⁶.

Ο Lyotard, όπως και ο Foucault, αρνείται την ιδέα ενός υπερβατικού υποκειμένου και μιας παγκόσμιας ιστορίας. Η μικροϊστορία του αφηγητή, που τον αποκαλύπτει ως ανθρώπινο ον με τις αδυναμίες του και τα πάθη του είναι και η μόνη υφιστάμενη αλήθεια, γιατί εκκινεί και εκδιπλώνεται από τα κάτω, από τις χιλιάδες καθημερινές αφηγήσεις του λαού, προς τα πάνω, δίχως να θέλει να επιβληθεί ή να γίνει εξουσιαστική. Όπως ο ίδιος σημειώνει εμφατικά, δεν διεκδικεί με την αφήγησή του την αξίωση του σχηματισμού μιας παγκόσμιας ιστορίας. Είναι και αυτή μια εισήγηση ανάμεσα σε εκατομμύρια άλλες, που δεν επιδιώκει να κατισχύσει ως η μόνη θεωρητική αλήθεια απέναντί τους¹⁷.

Η φιλοσοφία αυτή θεμελιώνεται στο γεγονός, ότι καθιστά ισάξιες και ισοδύναμες σε κύρος όλες τις προτάσεις και τις δηλώσεις των υποκειμένων. Ο αφορισμός του Wittgenstein ότι "όλες οι δηλώσεις είναι ίσης αξίας"¹⁸, βρίσκει στα κείμενα του Lyotard έναν όψιμο υποστηρικτή. Με τον τρόπο αυτό, ο μεταμοντέρνος διαλογισμός αποκτά τον αρχετυπικό χαρακτήρα της μυθικής αφήγησης. Το μυθικό στοιχείο του έγκειται στο ότι το μοναδικό έρει-

σμα που του προσδίδει κύρος και τον αυτονομμοποιεί είναι αυτό της ατελεύτητης παραγωγής αφηγήσεων επί αφηγήσεων.

Αυτή η μυθική αφήγηση που νομιμοποιείται μέσω της ναρκισσιστικής αυτοεπανάληψής της προϋποθέτει πάντως μια *miipimum* καταστατική συμφωνία. Στο βαθμό που οι αφηγήσεις του συγγραφέα χρειάζονται ένα αναγνωστικό κοινό, που θα τις αφομοιώσει, θα τις σχολιάσει και θα τις διευρύνει, οφείλουν να συνυπολογίσουν την παρουσία του ως τελικού αποδέκτη, αφού αυτό θα τις διευθετήσει κοινωνικοπολιτικά, θέτοντας τους κανόνες βάσει των οποίων θα ενταχθούν ή όχι στο ισχύον σύστημα¹⁹. Ιδού λοιπόν ο πρώτος λανθάνων "συναινεσιακός συμβιβασμός" του Lyotard: Η προσδοκία της σύμφωνης γνώμης των αναγνωστών του είναι η βασική προϋπόθεση για την εξάπλωση της γλωσσοκεντρικής θεωρίας του. Μονάχα αναζητώντας πιστούς οπαδούς θα καταστήσει εφικτή την πολιτική της "διαφωνίας", που συνίσταται στην υποτιθέμενη αποκατάσταση του κοινωνικού δεσμού μέσα στη γλωσσική ασυμμετρότητά του, όπως θα αναπτύξω στο επόμενο τμήμα του δοκιμίου.

II. Οι σημαντικότερες πολιτικές έννοιες στο έργο του Lyotard: Πολιτικό στοιχείο, κεφάλαιο, καπιταλισμός

Το περιεχόμενο πολιτικών εννοιών, όπως της "πολιτικής", του "κεφαλαίου", του "καπιταλισμού", εντάσσεται στο πλαίσιο της συνολικής γλωσσοκεντρικής θεώρησης του Lyotard και συνδέεται με αυτήν ως αναπόσπαστο μέρος της. Η διάρθρωση του πολιτικού στοιχείου εκλαμβάνεται ως το σύνολο των πολυπληθών και ετερογενών γλωσσικών ενεργημάτων. Οι βασικότερες έννοιες που συνιστούν την πολιτική οπτική του έργου του αναλύονται ακολούθως ως εξής:

α) *Πολιτικό στοιχείο*. Με αυτό υποδηλώνεται η διαρκής αλληλεπίδραση των γλωσσικών προτάσεων, κατά τρόπο που να εγγυάται την εξασφάλιση της διαφορετικότητας που εμπεριέχει κάθε μορφή διαλογισμού: "Όμως η πολιτική δεν είναι μια σφαίρα· η πολιτική έχει να κάνει με τον τρόπο που η μια φράση συνδέεται με την άλλη. Εγγράφεται ακριβώς στο *on* "a même l' être"²⁰. Η προσπάθεια σύστασης μιας πλουραλιστικής πολιτικής θεωρίας θεμελιώνεται στην αστάθεια του δυναμικού πεδίου, που δημιουργούν τα διαφορετικά κάθε φορά γλωσσικά παιχνίδια.

Αφού το πολιτικό έχει να κάνει με τον τρόπο που μια φράση κυριαρχεί πάνω σε μian άλλη, δεν υπάρχει τίποτα που να μην ε-

μπίπτει στη δικαιοδοσία του. Ο ορισμός του, ως το ασταθές όλο των διαφορετικών γλωσσικών τύπων ταυτίζεται με την πλήρη και ολοσχερή ενσωμάτωσή του στο κοινωνικό σώμα.

Η πολιτική διαφωνία είναι κατ' ανάγκην διάσπαρτη και καθολική, επειδή είναι και αυτή κατεξοχήν γλωσσική. Αποτελεί την ασύμμετρη κατάσταση του γλωσσικού σημείου, που αναμένει το μετασχηματισμό του σε πρόταση. Ακόμα και η διαφωνία του συγγραφέα δεν συνίσταται τόσο στο περιεχόμενο της γραφής του, όσο στην καθαυτή παρουσία της τελευταίας, που αντιστέκεται σε ό,τι έχει ήδη γίνει ή ειπωθεί, σε ό,τι είναι ήδη γνωστό ή κατανοητό, αφού κομίζοντας νέες προτάσεις και γλωσσικές αποφάνσεις στην ουσία εξουδετερώνει όλες τις προηγούμενες²¹.

Η πολιτική διαφωνία δεν έχει συνεπώς τόσο το χαρακτήρα της ταξικής σύγκρουσης, όσο την έννοια της γλωσσικής ασυμμετρότητας, που καθίσταται ο ρυθμιστικός παράγοντας μιας νέας κατανομής των μικροεξουσιών, όχι μόνο στο δημόσιο αλλά και στον ιδιωτικό χώρο. Οι κλασικές μαρξιστικές έννοιες, όπως ο ταξικός αγώνας, η ταξική συνείδηση, η ιδεολογία, απορρίπτονται συλλήβδην στο βαθμό που χρησιμοποιήθηκαν από την εργαλειακή λογική του διαλεκτικού υλισμού για τη χειραφέτηση του υποκειμένου.

Ο χώρος και ο χρόνος δεν είναι ανεξάρτητοι από μια πρόταση²² τονίζει ο Lyotard, υπονοώντας ότι όλες οι μεγάλες θεωρίες, –συμπεριλαμβανομένης της μαρξιστικής–, συνιστούν γλωσσικές κατασκευές με προσωρινό και σχετικό χαρακτήρα. Έτσι οι θεμελιώδεις έννοιες του μαρξισμού έχουν σχετική μόνο αξία, αφού αναπέμπουν μόνο σε μια γλωσσική κατασκευή, αυτή του διαλεκτικού υλισμού, αδυνατώντας να συμπεριλάβουν και να ερμηνεύσουν τις μυριάδες μικροαφηγήσεις της καθημερινής ζωής²³.

β) *Κεφάλαιο, Καπιταλισμός*. Mutatis mutandis με τα παραπάνω, βασικές έννοιες της πολιτικής θεωρίας, όπως το "κεφάλαιο" και ο "καπιταλισμός" γίνονται κατανοητές, κυρίως ως η συνισταμένη των γλωσσικών αποφάνσεων και δευτερευόντως ως κοινωνικοοικονομικές διαδικασίες. Το κεφάλαιο είναι η σκιά, που ρίχνει μια πρόταση πάνω στις ανθρώπινες σχέσεις. Συμβουλές που ενέχουν ηθικολογικού τύπου προτροπές όπως "εξοικονόμησε χρόνο και χρήμα", "επικοινωνήσε", "μεγιστοποίησε την απόδοσή του", καταταίνουν στην αναπαραγωγή και στην ενδυνάμωση της "μεγάλης μονάδας" της καπιταλιστικής ανάπτυξης και παραγωγής²⁴.

Κατά τον Lyotard, εντός του καπιταλιστικού συστήματος το γλωσσικό φαινόμενο είναι κι αυτό αντικείμενο εκμετάλλευσης και παραγωγικής επένδυσης, που μετασχηματίζεται σε καταναλωτικό

προϊόν δια μέσου της πληροφορικής, των νέων, υπερσύγχρονων τεχνολογιών και των τεχνικών επιστημών. Η οικονομική ανταλλαγή εντός της καπιταλιστικής διαδικασίας δεν είναι υπό πολιτική έννοια ολοκληρωτικού τύπου, αλλά γλωσσικού, γιατί αποδέχεται και αναπαράγει την ηγεμονική βάση της καπιταλιστικής οικονομίας, ως τρόπου ενός καθολικού επικοινωνιακού διαλογισμού²⁵.

Το επικοινωνιακό πράττειν και οι αξιώσεις ισχύος του, αποτελούν το απύθμενο εξουσιαστικό δυναμικό του σύγχρονου καπιταλισμού. Το δυναμικό αυτό ενισχύεται διαρκώς από δύο παράγοντες, που διαδραματίζουν το ρόλο της αγοραπωλησίας της γλώσσας, ήτοι τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και τις τεχνολογίες της πληροφορικής. Η χρήση της επικοινωνίας ως καταναλωτικού αγαθού στα χέρια των επαγγελματιών του είδους, εκτός του ότι υποσκάπτει την ίδια τη χρήση της γλώσσας καθιστώντας την απλό προϊόν προς εμπορευματοποίηση, μακροπρόθεσμα ενδυναμώνει και την πολιτική εξουσία. Ο οικονομικός διαλογισμός του καπιταλισμού δεν αφήνει καμιά ελπίδα για το θαύμα ή το πειραματικό γλωσσικό παιχνίδι, γιατί είναι αναπόδραστα συνδεδεμένος με τη δική του γλωσσική διάταξη, που επιδιώκει την υποταγή και τη χειραφέτηση του υποκειμένου στα καθολικής ισχύος προστάγματά του²⁶.

Ο καπιταλισμός δεν αποδέχεται την ιδιαιτερότητα των μικροαφηγήσεων και των ενδεχόμενων αισθητικών εκλεπτύνσεων τους. Ο καπιταλιστικός διακανονισμός και η πειθαρχία των γλωσσικών προτάσεων είναι πολύ πιο απάνθρωποι μηχανισμοί εξουσίας, από οποιαδήποτε άλλη πολιτική και κοινωνική ιεράρχηση. Αυτό σημαίνει, ότι έννοιες όπως οικονομική ανάπτυξη, κέρδος, μισθός, επιθυμία του εξουσιάζειν, αναλύονται ευκρινέστερα, ως τμήματα διαφορετικών γλωσσικών συνομαδώσεων και όχι ως οντολογικές κατηγορίες, που η ίδια η κοινωνική διάταξη και συνάρθρωση δημιουργεί.

Η έννοια λ.χ. της κοινωνικής τάξης δεν έχει μίαν οντολογική σημασία. Η ταξική κοινωνία προέρχεται από την παραγωγή των πολυπληθών, ετερογενών γλωσσικών παιχνιδιών και δε συνιστά, όπως η μαρξιστική παράδοση θεωρεί, το αποτέλεσμα του ταξικού αγώνα σε μια κοινωνία εκμεταλλευτικού τύπου, όπως η καπιταλιστική. Με την έννοια αυτή δεν υφίσταται καμιά ηγεμονική τάξη, που μπορεί να μονοπωλήσει ή να ενσωματώσει πλήρως την ατέλειωτη παραγωγή της εξουσίας, γιατί αυτή βρίσκεται διάσπαρτη σε κάθε γλωσσική απόφαση των υποκειμένων, συνεπώς στο σύνολο του κοινωνικού σώματος²⁷.

Ο καπιταλισμός ως οικονομικό σύστημα δεν έχει ως αφετηρία του και κινητήριο μοχλό την εργατική δύναμη. Κύρια απασχόλησή του είναι κατά τον Lyotard ο περιορισμός κάθε ψυχικής ή φυσικής ενέργειας των υποκειμένων και η καταστολή κάθε πηγαίας, μη ελεγχόμενης και ανήσυχης πολιτικής έντασης. Ο κύριος τελικός στόχος του είναι να καθησυχάσει και να καθυποτάξει όλες αυτές τις εντάσεις μέσω των τυπικών θεσμικών αποκρυσταλλώσεων που χρησιμοποιεί η πολιτική εξουσία για την εδραίωσή της, όπως την κοινοβουλευτικού τύπου δημοκρατία, τις περιοδικές εκλογικές αναμετρήσεις, τα πολιτικά κόμματα κ.ο.κ.²⁸.

Κατά τον τρόπο αυτό ο καπιταλισμός μετασηματίζεται σε φετιχισμό, που ευνουχίζει και διασπά την επιθυμία, καθιστώντας την κρυφή και λανθάνουσα. Κύριο προϊόν του καπιταλιστικού τρόπου ανάπτυξης και παραγωγής συνιστά πλέον η εξ ορισμού διαστροφική σχέση μεταξύ του ανθρώπου και του αντικειμενικού κόσμου, που τον περιβάλλει²⁹. Το κεφάλαιο μας διδάσκει, ότι η μεταμόρφωση του ανθρώπου σε πράγματα και αντιστρόφως είναι ατέλειωτη και άνευ ορίων.

Στη μεταμοντέρνα θεώρηση του Lyotard, ο καπιταλισμός δεν έχει ούτε τη διευρυμένη αξιολόγησή του, ως μιας παγκόσμιας οικονομικοπολιτικής ιστορίας, ούτε τη σημασία της συνέχισης του ακόμα ανολοκλήρωτου σχεδίου του μοντερνισμού. Το σχέδιο αυτό, ιδιαίτερα μετά το παράδειγμα του Άουσβιτς έχει ολοσχερώς πλέον καταστραφεί, αφού κατέδειξε με την τραγικότητά του, ότι το μόντερνο θα παραμείνει αθεράπευτα ένα ημιτελές έργο³⁰.

Για αυτό καθίσταται άνευ σημασίας κάθε ερώτημα, που θα αναφέρεται στη νομιμότητα του καπιταλιστικού συστήματος. Το κεφάλαιο δεν έχει ανάγκη να νομιμοποιηθεί πολιτικά διότι βρίσκεται παντού, στο σύνολο της κοινωνικής ζωής. Η παρουσία του επιβάλλεται όχι ως σκοπιμότητα αλλά ως αναγκαιότητα. Η μοναδική σκοπιμότητα, που αποδέχεται ως σύστημα είναι η κανονιστική προσταγή "κερδίστε χρόνο", ως ο καθολικός εκείνος κανόνας, εντός του οποίου εγκαθιδρύει την ισχύ του³¹.

Η πραγματική αναγκαιότητα του κεφαλαίου είναι η παγκόσμια οικονομική αγορά και οι τεχνοεπιστήμες, που αποτελούν τις αναγκαίες προϋποθέσεις για την εξάπλωσή του. Η αγορά αυτή δεν αναζητά τα ερείσματά της στη νομιμότητα μιας καθολικής επικοινωνιακής γλώσσας και πρακτικής. Το ενδιαφέρον της εστιάζεται μόνο στον προσπορισμό κέρδους και στον πολλαπλασιασμό των επενδύσεων της και όχι φυσικά στην εκπλήρωση των ιδεωδών του διαφωτιστικού ουμανισμού.

Υπό τη σκέπη του καπιταλιστικού μοντέλου παραγωγής, όλα τα αγαθά είναι δυνατόν να ανταλλάγουν. Το χρήμα, η εργασία, ο χρόνος καταλαμβάνουν τμήματα μιας διαρκώς ρέουσας και επαναλαμβανόμενης γλωσσικής αλυσίδας, εντός της οποίας τα πάντα υπάγονται στον κανόνα της ηθικής απροσδιοριστίας και αδιαφορίας. Η εργασία δεν είναι τίποτε λιγότερο ή περισσότερο από ένα γλωσσικό σημείο, όπως το χρήμα, ο χρόνος κ.ο.κ.³². Ο Lyotard κατανοεί την ατέλειωτη αυτή γλωσσική αλυσίδα των σημείων, ως τη συνθετική διαδικασία που προγραμματίζει και ελέγχει διαρκώς τις ανθρώπινες σχέσεις, δια της επικοινωνιακής ανταλλαγής και της χειραφετησιακής λειτουργίας της στο πλαίσιο του καπιταλιστικού συστήματος.

Προς αναζήτηση είναι μια πολιτική που θα ανασκεύαζε σε επίπεδο κοινωνικής πρακτικής τη σημασία εννοιών, όπως λ.χ. του χρόνου. Μόνο εάν ο χρόνος έπαυε να ταυτίζεται με το χρήμα, ήτοι ο χρόνος που κανείς χρησιμοποιεί για τη μεγιστοποίηση των επαγγελματικών προσόντων του και δεξιοτήτων του ή για να επιτύχει κέρδος μέσω των επενδύσεών του και παράλληλα ελάμβανε ένα δημιουργικό προσανατολισμό μη ελεγχόμενο από το σύστημα, θα μπορούσε και η ίδια η σκέψη *ipso facto* να ειδωθεί, ως η κατά κυριολεξία ποιητική χρήση του πνεύματος και της γλώσσας³³.

Η νέα πολιτική θα είχε ως κεντρικό στόχο να θέσει υπό έλεγχο τη γλώσσα και τα σημεία και όχι την ύλη, όπως ο μαρξισμός προσπάθησε. Η στρατηγική επιδίωξη είναι να εισάγει στη θέση της εντατικής εργασίας λιγότερη εργασία, στη θέση της τεχνικής περισσότερη τέχνη, στη θέση της χρησιμοθηρικής λογικής "κερδίστε χρόνο" μια μη συμβατική και μη ελεγχόμενη χρήση της γλώσσας και των ανθρώπινων ενεργειών και στη θέση των καθολικών προσταγμάτων του διαφωτιστικού ουμανισμού μια ακτιβιστική επανενεργοποίηση των γλωσσικών ιδιαιτεροτήτων.

Η μοναδική δυνατότητα αντίστασης ενάντια στο καπιταλιστικό σύστημα είναι κατά τον Lyotard η γλωσσική, "επαναστατική" εξέλιξη των μικρολογιών. Με την πολιτική κατίσχυσή τους θα μπορούσε να εγερθεί πάλι το ερώτημα, του τι νομιμοποιεί το ισχύον σύστημα ως τέτοιο, αφού θα δινόταν το έρεισμα για το άκουσμα και την κατανόηση των δεκάδων μικροαφηγήσεων των απλών, καθημερινών ανθρώπων.

Νόμιμες εξάλλου μπορούν να είναι μόνον οι αφηγήσεις του λαού, γιατί είναι αυτές που διαμορφώνουν την καθημερινή, ζωντανή γλώσσα σε αντίθεση με τις ιδεολογίες της χειραφέτησης

και τις μεταδιηγήσεις, που σχηματίζονται από καθέδρας, στο εσωτερικό των περικλειστων χώρων των επιστημονικών εργαστηρίων, χωρίς να έχουν μια στενότερη σύνδεση με τη ζωή και τα καθημερινά κοινωνικά προβλήματα που προκύπτουν εντός της.

III. Προσπάθεια συστηματικής ομαδοποίησης των πιο βασικών κριτικών στο έργο του Lyotard

Στο τμήμα αυτό θα εξετάσω τις σημαντικότερες κριτικές στο έργο του Lyotard επιχειρώντας παράλληλα να καταδείξω το θεωρητικό σφρίγος των αντιπαρατιθέμενων απόψεων, προκειμένου ο αναγνώστης να σχηματίσει την κατά το δυνατόν πιο ολοκληρωμένη εικόνα επί της διαμάχης μοντέρνου-μεταμοντέρνου.

1) Η απουσία κανονιστικών κριτηρίων αποτελεί σε μεθοδολογικό επίπεδο το σημείο αναφοράς για αρκετές κριτικές. Ο Axel Honneth διαπιστώνει πρώτος, ότι ο Lyotard αδιαφορεί για τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες κάθε κοινωνίας που τη διαμορφώνουν ως τέτοια, προσδίδοντάς της τα κύρια δομικά χαρακτηριστικά της και για αυτό δεν προσφέρει ένα ηθικολογικό κριτήριο για την ασφαλή θεμελίωση της γλωσσοκεντρικής θεώρησής του³⁴. Η κατίσχυση των γλωσσικών παιχνιδιών και η ταυτόχρονη παραίτηση από το αξιολογικό πλαίσιο των καθολικών κριτηρίων του διαφωτιστικού ουμανισμού δεν επαρκούν από ηθική άποψη στην ανάπτυξη ενός λογικού επιχειρήματος, που θα εξασφάλιζε ίσα δικαιώματα σε όλους τους πολίτες και συνεπώς θα νομιμοποιούσε όλα ανεξαιρέτως τα γλωσσικά ενεργήματα ή τις μικροαφηγήσεις.

Η απουσία οποιουδήποτε κανονιστικού κριτηρίου προσδιορίζεται και από τον Kibedi Varga ως το κατεξοχήν πρόβλημα ελλείψεως ηθικών κριτηρίων στη μεταμοντέρνα φιλοσοφία: "Το πολιτικό θέμα είναι συγχρόνως ένα από τα πιο πιεστικά και δύσκολα προβλήματα της μεταμοντερνικότητας, με την έννοια ότι αποτελεί ηθικό πρόβλημα. Η ολοκληρωτική συμπεριφορά και οι φορμαλιστικές ψευδαισθήσεις απορρίπτονται, όπως είδαμε νωρίτερα, στο όνομα του υποκειμένου και των ηθικών αξιών. Αλλά αν όλες οι νομιμοποιητικές αφηγήσεις έχουν χάσει το κύρος τους, πού θα βρούμε τα κριτήρια που θα μας δώσουν τη δυνατότητα να αποτιμήσουμε αυτά τα θέματα; Και πώς μπορούμε να δεσμευτούμε χωρίς να προηγηθεί μια ηθική επιλογή;"³⁵

Προς την ίδια κατεύθυνση ο K.M. Newton εστιάζει την κριτική του στο θεμελιώδες έργο του Lyotard, τη "μεταμοντέρνα κατάσταση", θεωρώντας, ότι δε χρησιμοποιείται καμιά μέθοδος, τόσο

για την επιλογή, όσο και για την αξιολόγηση του επιστημονικού υλικού. Όμως έτσι, όλα τα χρησιμοποιηθέντα επιχειρήματα μοιάζουν ασυνάρτητα και δίχως εσωτερική συνοχή, που παράγουν απρόσμενες για τον αναγνώστη νοηματικές συνδέσεις³⁶.

Εξαιτίας της ελλείψεως κανονιστικών κριτηρίων και ηθικών δεσμεύσεων στη λυοταρική φιλοσοφία αρκετοί κριτικοί του έργου του, όπως οι Charles Jencks³⁷, Guenther Bittner³⁸, Matei Calinescu³⁹, ομολογούν με την άποψη ότι έχει ένα μηδενιστικό και αναρχικό περιεχόμενο. Ο μηδενισμός αυτός αποτελεί και το κύριο αίτιο της αποτυχίας του μεταμοντερνισμού να αισθανθεί την καθημερινή ζωή και τις ανάγκες των ανθρώπων της, καθώς και να κατανοήσει τη γνήσια λαϊκή κουλτούρα. Όμως έτσι, παραμένει ως πολιτικό κίνημα ξεκομμένο από την ίδια την κοινωνία και τις πολιτικές δραστηριοποιήσεις της.

2) Η πιο συστηματική και αναμφίβολα η πιο ολοκληρωμένη κριτική στο σύνολο του μεταμοντερνισμού και όχι μόνο στο έργο του Lyotard βρίσκεται στα κείμενα του Juergen Habermas, του σημαντικότερου ίσως εκπροσώπου του εγχειρήματος της ολοκλήρωσης της ιδέας της νεωτερικότητας.

Ο Habermas μέμφεται σε πολιτικό επίπεδο τους εχθρικά διακείμενους προς το Διαφωτισμό μεταμοντέρνους διανοούμενους ως νεοσυντηρητικούς. Κατά τη γνώμη του, ο νεοσυντηρητισμός αυτός ασκείται στο όνομα ενός όψιμου ηδονισμού και ναρκισσισμού, που παραιτείται από κάθε προσπάθεια ανάλυσης εκείνων των δομικών κοινωνικών αιτίων, τα οποία μετασχηματίζουν τον καταμερισμό της εργασίας, τις καταναλωτικές συνήθειες, το επίπεδο αναγκών και τις τάσεις για ελεύθερο χρόνο⁴⁰.

Ο νεοσυντηρητισμός μεταθέτει στην ουσία το πρόβλημα, που συνίσταται στις συνέπειες οι οποίες επιβαρύνουν το λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένο καπιταλιστικό εκσυγχρονισμό της κοινωνίας και της οικονομίας, επιρρίπτοντάς τες στη μοντέρνα κουλτούρα. Κατά τον τρόπο αυτό αφυδατώνεται το πολιτικό περιεχόμενο της μεταμοντέρνας κριτικής, αφού αποστερείται η ίδια του δικαιώματός της για μια αμεσότερη και πιο ουσιαστική παρέμβαση στα κοινωνικά προβλήματα και στις κοινωνικές διαδικασίες του "βιωμένου κόσμου" (Lebenswelt).

Μένει τελικά να εξετασθεί εάν ο μεταμοντερνισμός στο βαθμό που διατείνεται ότι απομακρύνθηκε από τον ορίζοντα των βασικών εννοιών μέσα στον οποίο διαμορφώθηκε η αυτοκατανόηση του σύγχρονου ευρωπαϊκού κόσμου, αποδεσμεύτηκε και από τις κανονιστικές αξιώσεις του διαφωτιστικού ουμανισμού. Κατά τον

Habermas η απάντηση είναι αποφατική. Οι νεοσυντηρητικοί στην προσπάθειά τους να εδραιώσουν τον αντιμοντερνισμό τους δεν σταματούν να επικαλούνται θέσεις του μοντερνισμού, παραμένοντας εξαρτημένοι στους όρους νεωτερικότητας τους οποίους πρώτος ο Hegel επέβαλε:

"Οι νεοσυντηρητικοί ανακεφαλαιώνουν τη θεμελιώδη εμπειρία του αισθητικού μοντερνισμού, η οποία είναι εκδήλωση μιας αποκεντρωμένης νεωτερικότητας, απελευθερωμένης από τους περιορισμούς της γνώσης και της σκόπιμης δράσης, αποδεδουλευμένης από κάθε επιταγή εργασίας και του ωφελιμισμού και στο όνομα αυτής της υποκειμενικότητας απορρίπτουν το σύγχρονο κόσμο"⁴¹.

Ο Habermas καταλήγει στο συμπέρασμα, ότι το ουσιώδες δεν είναι η απάρνηση του μοντερνισμού και του προγράμματός του, –που συνίσταται στην ανάπτυξη μιας αντικειμενικής επιστήμης, μιας οικουμενικής ηθικής, ενός δικαίου και μιας αυτόνομης τέχνης, με σκοπό να χρησιμοποιηθούν στην έλλογη οργάνωση της καθημερινής ζωής– αλλά η προσπάθεια αποφυγής των αδιεξόδων που στο μεταξύ προέκυψαν, με την επαναφορά των δεσμών μεταξύ της μοντέρνας φιλοσοφίας και της βιωμένης πρακτικής.

Η επαναφορά αυτή θα καταστεί επιτυχής μόνο εάν κατορθώσει συγχρόνως να προσανατολίσει τον κοινωνικό εκσυγχρονισμό σε διαφορετικές κατευθύνσεις και όχι καπιταλιστικές, που θα ενδιαφερθούν να εξειδικεύσουν την οικουμενική ηθική του μοντερνισμού, όπως λ.χ. σε προβλήματα δικαιοσύνης⁴².

Με την παρέμβαση του Habermas ενδυναμώθηκε ακόμη περισσότερο η συζήτηση γύρω από την πολιτική φιλοσοφία του μεταμοντερνισμού. Σημαντικοί διανοούμενοι, όπως ο Richard Rorty και ο Allbrecht Wellmer έλαβαν μέρος στη διαμάχη του Habermas με τους Lyotard και Foucault.

Ο Rorty αντιπροσώπευσε έναν καλοπροαίρετο μεταμοντέρνο πραγματισμό, που αναζητά τη θεωρητική του αφετηρία και βάση στα κείμενα του Αμερικανού φιλόσοφου John Dewey. Στο άρθρο του "Habermas και Lyotard για τη μεταμοντερνικότητα" περιέχονται ορισμένες ενδιαφέρουσες κριτικές παρατηρήσεις του για το μοντερνισμό.

Καταρχήν θεωρεί λανθασμένη την καντιανή διάσπαση της υψηλής κουλτούρας σε επιστήμη, ηθική και τέχνη. Στη συνέχεια επικρίνει τόσο τον Habermas, όσο και τους Γάλλους στοχαστές για την εδραία πεποίθησή τους ότι η αφήγηση της μοντέρνας φιλοσοφίας, που νοείται ως το σύνολο των διαδοχικών αντιδράσεων στις καντιανές διαιρέσεις, είναι το σημαντικότερο μέρος της αφή-

γησης των προσπαθειών των δημοκρατικών κοινωνιών για αυτοεπιβεβαίωση.

Κατά τον Rorty, η αφήγηση του μοντέρνου θα μπορούσε να κατανοηθεί με τρόπο απλούστερο, ως η ιστορία της ρεφορμιστικής πολιτικής, χωρίς να απαιτείται μια ξεχωριστή αναφορά στα είδη της θεωρητικής υποστήριξης, που οι φιλόσοφοι της προμήθευσαν προκειμένου να κατισχύσει. Δεν παραλείπει όμως να ασκήσει την κριτική του και ενάντια στην πολιτική φιλοσοφία των Lyotard και Foucault, θεωρώντας ότι η εγκατάλειψη στο έργο και των δύο μιας πολιτικής με πρωταγωνιστή το υποκείμενο υποκρύπτει ένα νεοσυντηρητισμό και μιαν ασυνήθιστη στεγνότητα, που παράγεται από την έλλειψη ταύτισης με κάθε κοινωνικό περιεχόμενο και κάθε προσπάθεια επικοινωνίας. "Γράφοντας "την ιστορία του παρόντος", παρά προτάσεις για το πώς τα παιδιά μας θα μπορούσαν να κατοικήσουν σε ένα καλύτερο κόσμο στο μέλλον εγκαταλείπει (σημ. ο Foucault) όχι μόνο την αντίληψη μιας κοινής ανθρώπινης φύσης κι αυτή του "υποκειμένου", αλλά και τη θεωρητική έννοια της κοινωνικής αλληλεγγύης. Είναι ως εάν στοχαστές όπως ο Foucault κι ο Lyotard να ήταν τόσο τρομαγμένοι μήπως πιαστούν σε μια ακόμη μετααφήγηση για την τύχη του "υποκειμένου", ώστε να μην μπορούν να πείσουν τους εαυτούς τους να πουν "εμείς" για να ταυτιστούν με την κουλτούρα της γενιάς στην οποία ανήκουν"⁴³.

Μετά την πιο πάνω εξαίρετη παρουσίαση και επισήμανση των εγγενών αδυναμιών, τόσο του μοντερνισμού, όσο και του μεταμοντερνισμού, ο αναγνώστης του άρθρου θα ανέμενε βεβαίως μιαν εξίσου "λυτρωτική" απάντηση για μιαν ασφαλή διέξοδο από την κρίση. Όμως ο Rorty δεν φαίνεται διατεθειμένος να οδηγήσει τη συζήτηση στις δύσκολες ατραπούς της αναζήτησης τρόπων και μεθόδων πολιτικής πρακτικής και συμπεριφοράς, που θα έθεταν ως στρατηγικό στόχο την υπέρβαση ή το μετασχηματισμό του ισχύοντος καπιταλιστικού συστήματος. Μοιράζοντας όπως χαρακτηριστικά ο ίδιος λέγει τη διαφορά μεταξύ του Habermas και του Lyotard, χρησιμοποιεί το φιλοσοφικό πραγματισμό του Dewey, προκειμένου να συνδέσει το ρόλο του μεταμοντέρνου διανοούμενου με τα καθημερινά προβλήματα της κοινότητάς του και την εναργή ενασχόλησή του με αυτά⁴⁴.

Ο Rorty θεωρεί, ότι η προσκόλληση του διανοούμενου στο συγκεκριμένο και η σύμπραξή του με το νόημα της καθημερινής λεπτομέρειας, αφενός ενσωματώνει τη μεταμοντέρνα δυσπιστία προς τις αφηγήσεις, αφετέρου καθιστά περιττή την υπόθεση ότι

έχει ως μοναδική του αποστολή να είναι πρωτοπορία, να διαφεύγει των κανόνων, των πρακτικών και των θεσμών που μεταδόθηκαν σε αυτόν⁴⁵.

Κατά τον τρόπο αυτό έρχεται σε αντίθεση με τη θέση του Lyotard πως η διαφυγή από τους θεσμούς είναι αυτόματα ένα "καλό" πράγμα, επειδή εξασφαλίζει ότι ο διανοούμενος δεν θα αλλοτριωθεί από αυτούς. Μόνο εάν παραμείνει ικανός να ομιλεί στους εκτός πρωτοπορίας ανθρώπους και πάψει να υποτιμά την ανάγκη για τη συναίνεση και την επικοινωνιακή ανταλλαγή, όπως ο Habermas επισημαίνει, θα διατηρήσει τη ζωτική δύναμή του για την αναζήτηση του καντιανού "υψηλού".

Ο Albrecht Wellmer στο άρθρο του "Για τη διαλεκτική μοντερνισμού και μεταμοντερνισμού" υπερασπίζεται κατά βάση το εγχείρημα της νεωτερικότητας και τον επικοινωνιακό ορθολογισμό, ως στοιχείο ηθικού αυτοκαθορισμού για τη δημοκρατική λήψη αποφάσεων. Αν και ενάντιος στη χαμπερμασιανή τυπικότητα των συνθηκών της ιδανικής ομιλιακής κατάστασης που τείνει στη συναίνεση, αφού κατά τη γνώμη του το ουσιώδες δεν είναι "μια συμφιλίωση των γλωσσικών παιχνιδιών" αλλά το αμοιβαίο "άνοιγμα" των λόγων μεταξύ τους, δεν αφίσταται ενός θεμελιακού ορθολογικού κριτηρίου, που θεωρεί την "άρση" του ενός λόγου ως αποτέλεσμα της αλληλεπίδρασης των πολλαπλών γλωσσικών ορθολογικοτήτων⁴⁶.

Ο Wellmer θεωρεί περαιτέρω ότι δίχως την ορθολογικότητα μιας προϋφιστάμενης επικοινωνιακής δράσης θα ήταν αδύνατη, τόσο η πολλαπλότητα των θεσμών που σχηματίζεται από τη δημοκρατική αυτοοργάνωση των ομάδων και των κοινωνιών, όσο και η πολλαπλότητα των γλωσσικών παιχνιδιών. "Αυτό σημαίνει, ότι δεν πρέπει να απορριφθεί εκ των προτέρων η δημοκρατική καθολικότητα και το αυτόνομο υποκείμενό της ή το μαρξικό σχέδιο μιας αυτόνομης κοινωνίας ή λόγου. Αντίθετα απαιτείται να σκεφτόμαστε την ηθική-πολιτική καθολικότητα του Διαφωτισμού, τις ιδέες του ατομικού και συλλογικού αυτοκαθορισμού, το λόγο και την ιστορία με ένα νέο τρόπο"⁴⁷.

Η κριτική του στη "Μεταμοντέρνα Κατάσταση" είναι ιδιαίτερα δηκτική, αφού θεωρεί ότι ο Lyotard στο εν λόγω δοκίμιο επαναλαμβάνει με σιγουριά τις αφέλιες της φιλελεύθερης και αναρχικής παράδοσης. Το ουσιώδες ζήτημα "ενός δικαίου χωρίς συναίνεση" αφέθηκε ανοικτό από τον Lyotard, ενόσω δε δίνεται απάντηση στο ερώτημα, για ποιον εφαρμόζεται ο κανόνας "ας παίξουμε εν ειρήνη" και ποιος θα τον τηρήσει⁴⁸. Έτσι, ελλοχεύει ανά

πάσα στιγμή ο κίνδυνος της κυριαρχίας των ισχυρότερων κοινωνικών ομάδων δια της απολιτικοποίησης του "υπόλοιπου" κοινωνικού σώματος⁴⁹.

Για τον Wellmer ο πλουραλισμός των γλωσσικών παιχνιδιών θα μπορούσε τότε μόνο να ενσωματωθεί αρμονικά στο δημοκρατικό πολιτικό σύστημα, εάν συμπεριλάμβανε στοιχεία της δημοκρατικής καθολικότητας του Διαφωτισμού. Στο πλαίσιο αυτό θα υπήρχαν και οι προϋποθέσεις για μια γνήσια "μεταμοντερνιστική ενόρμηση" προς μια "αυτο-υπέρβαση" του λόγου⁵⁰.

Ανεξάρτητα πάντως από τις παραπάνω τοποθετήσεις των Rorty και Wellmer θεωρώ, ότι σε επίπεδο πολιτικής πρακτικής αλλά και κοινωνικής θεώρησης μπορούν να ανιχνευθούν περισσότερες ομοιότητες παρά διαφορές στο έργο των Lyotard και Habermas.

Ο Habermas δεν επιδιώκει καμιάν άμεση κοινωνική αλλαγή, καθολικού τύπου. Αλλά και ο Lyotard, επιθυμώντας να διανοίξει καινούργιους επικοινωνιακούς διαύλους με την ελεύθερη διακίνηση των γλωσσικών παιχνιδιών, ουσιαστικά δεν εναντιώνεται στην καθαυτή ανάγκη της επικοινωνίας ως της "πρώτης αλήθειας", που συνέχει τον έλλογο βίο των υποκειμένων. Στην ουσία προτείνει μια βελτιωμένη χρηστική δυνατότητα της γλώσσας ως καπιταλιστικού προϊόντος, που ενδεχομένως θα διεύρυνε το ιδεολογικό οπλοστάσιο του Διαφωτισμού. Σε μια τέτοια προοπτική είναι βέβαιο ότι ούτε ο Habermas θα είχε αντίρρηση για θεωρητική συμμετοχή και υποστήριξη, τουλάχιστον στο βαθμό, που αυτή θα εμβάθυνε στο ζήτημα του κοινωνικού εκσυγχρονισμού και θα εξειδίκευε την οικουμενική ηθική του μοντερνισμού.

Τόσο ο Lyotard, όσο και ο Habermas διατηρούν τελικά μια ρεφορμιστική στάση απέναντι στο κοινωνικοπολιτικό γίγνεσθαι. Η γραμμική αντίληψή τους για τον ιστορικό χρόνο και η αδιαφορία τους για την έννοια του συμβόλου ως διαμορφωτικού παράγοντα της συλλογικής ταυτότητας μιας κοινωνίας, τους εμποδίζει στο να κατανοήσουν το μεταμοντερνισμό ως αυτό που πράγματι ιδεολογικά εκφράζει⁵¹.

Ο Frederic Jameson είναι ο σημαντικότερος κατά τη γνώμη μου μεταμοντέρνος στοχαστής, που αποτολμά να συναρθρώσει την αισθητική του μεταμοντερνισμού με τη "μικροπολιτική" μιας αποκεντρωμένης Αριστεράς. Με όλες τις αντικειμενικές δυσκολίες που αναφύονται από τη σύνδεση αυτή, το εγχείρημα δεν στερείται ενδιαφέροντος και μάλιστα πολιτικού. Το γεγονός και μόνο ότι ο μεταμοντερνισμός που αντιπροσωπεύει ο Jameson, επεκτείνει τη δυναμική του πέραν των ορίων μιας μονοδιάστατης κριτικής

θεώρησης της μοντέρνας κουλτούρας που ο Lyotard προτείνει, καταδεικνύει τη βαθμιαία πολιτικοποίηση και ριζοσπαστικοποίηση της όλης συζήτησης.

Στην προσπάθεια του Jameson να δομηθεί μια σύγχρονη πολιτική θεωρία, διαβλέπω μια σφαιρικού χαρακτήρα πολιτική παρέκβαση στη γλωσσοκεντρική θεώρηση του Lyotard, που δίχως να διεκδικεί πιστοποιητικό τελεσιδικίας για την πλήρη αποδειξιμότητα των επιχειρημάτων της, υποδεικνύει ένα γόνιμο πεδίο για την έναρξη ενός ουσιαστικού πολιτικού διαλόγου.

IV. Μια πολιτική παρέκβαση στο μεταμοντερνισμό του Lyotard: Η μεταμοντέρνα - μεταμαρξιστική εναλλακτική λύση του Frederic Jameson

Το φιλοσοφικό υπόβαθρο της μεταμοντέρνας προσέγγισης του Jameson εδράζεται στη μαρξιστική τοποθέτησή του απέναντι στο ιστορικό γίνεσθαι. Η τοποθέτηση αυτή αντιλαμβάνεται την παρούσα διαμόρφωση του καπιταλισμού, ως τη διαλεκτική διαδικασία των πολιτισμικών μεταλλαγών, που έλαβαν χώρα στην ύστερη φάση του. Σε αντίθεση με τον Lyotard θεωρεί ότι ο μεταμοντερνισμός δεν συνιστά το μεταφυσικό σύμπτωμα μιας δήθεν νεονιτσεικής παρακμής, αλλά το αποτέλεσμα των νέων μορφών της πολιτισμικής παραγωγής, εντός του σύγχρονου καπιταλιστικού τρόπου ανάπτυξης⁵². Η κατακερματισμένη, μεταβιομηχανική κοινωνία αντιστοιχεί στο σταδιακό μετασχηματισμό της καπιταλιστικής κουλτούρας και των νέων παραδειγμάτων ζωής, που από τις αρχές της δεκαετίας του 1960 και εντεύθεν προσέφεραν καινούργιες, εναλλακτικές λύσεις διαβίωσης, με αποτέλεσμα να δημιουργήσουν ένα είδος "οντολογικού σοκ"⁵³.

Ο Jameson δεν αρνείται τη μαρξιστική αφήγηση, ούτε τη δυνατότητά της για μια ριζική αντιπαράθεση με το ισχύον σύστημα. Όπως επισημαίνει ορθώς ο David Carroll, η μεταμοντέρνα αφήγηση είναι κατά τη γνώμη του Αμερικανού στοχαστή, μια επιφανειακή στιγμή ανάμεσα σε εκατομμύρια άλλες αφηγήσεις⁵⁴.

Η πίστη του Jameson στη μαρξιστική θεωρία εξηγείται, αφενός από το ότι δεν έχει άρει την εμπιστοσύνη του στις μεγάλες αφηγήσεις και αφετέρου από το ότι θεωρεί πως ο μαρξισμός εξακολουθεί και σήμερα να αποτελεί την κυρίαρχη αφήγηση (the master discourse) ανάμεσα σε όλες τις άλλες. Η μαρξιστική-διαλεκτική θεώρηση της ιστορίας συνιστά την πλέον αξιόπιστη και έγκυρη δυνατότητα για την κατανόηση των συμβολικών μορφών

που λαμβάνει το πολιτικό στοιχείο, καθώς και των αναπαραστάσεων της καπιταλιστικής, πολιτισμικής παραγωγής⁵⁵.

Στο πλαίσιο αυτό η τεχνολογία αποτελεί ένα είδος αναπαραστάσης του ιδεολογικού επικοινωνιακού δικτύου στον ύστερο καπιταλισμό. Σε "τελική βαθμίδα" είναι ένα συγκεκριμένο σημείο για τη σύγχρονη κοινωνική ζωή, που βρίσκεται σε συνάρτηση με την αποκεντρωμένη και υπερεθνική καπιταλιστική ανάπτυξη και με έναν αναλογικά κατακερματισμένο κοινωνικό ιστό. "Η τεχνολογία της μοντέρνας κοινωνίας είναι συνεπώς υπνωτιστική και γοητευτική, όχι τόσο καθαυτή, αλλά γιατί μοιάζει να προσφέρει έναν προνομιούχο, αντιπροσωπευτικό και επιγραμματικό τρόπο σύλληψης ενός ακόμη πιο δύσκολου δικτύου δύναμης και ελέγχου του μυαλού και της φαντασίας μας, με άλλα λόγια το πώς θα συλλάβουμε ολόκληρο το νέο, αποκεντρωμένο, παγκόσμιο δίκτυο του τρίτου σταδίου του ίδιου του καπιταλισμού⁵⁶.

Για τον Jameson το μεταμοντέρνο συνιστά την πολιτισμική λογική της τρίτης φάσης του σύγχρονου, πολυεθνικού κεφαλαίου. Οι μαρξιστικές έννοιες, όπως το "παραγωγικό φαινόμενο", το "κεφάλαιο", ο "ταξικός αγώνας" χρήζουν θεωρητικής επανεξέτασης, γιατί έπαυσαν να αναφέρονται σε ένα καθολικό και οικουμενικό, κοινωνικοπολιτικό σύστημα. Η ετερογένεια που δημιουργεί το κατακερματισμένο, μεταμοντέρνο κοινωνικό σώμα επιβάλλει τη νοηματική ανατροφοδότησή τους, προκειμένου να συμπεριλάβουν τις καινοφανείς συνθήκες διαβίωσης και τα νέα πρότυπα ζωής.

Ο πολιτικός αγώνας ενάντια στο καπιταλιστικό σύστημα αποκτά ένα πρωτόγνωρο περιεχόμενο, που εκκινεί από τη μεταμοντέρνα-μεταμαρξιστική ανασκευή των κλασικών εννοιών. Αντί για το χιμαιρικό όνειρο της συνολικής πολιτικής ανατροπής προτιμώνται τώρα οι μικρές, τοπικές μάχες, που θα αποτελέσουν τα πρώτα, αναπόφευκτα μικροεπίπεδα για τον αργόσυρτο, σοσιαλιστικό μετασχηματισμό.

Ο Jameson, όντας συνδεδεμένος με τη μαρξιστική παράδοση, δεν παραλείπει βεβαίως να επισημάνει ότι οι μικροί τοπικοί αγώνες, τότε μόνο θα επέφεραν ικανοποιητικά αποτελέσματα, εάν δεν έχαναν από τον ορίζοντα της ιδεολογικής αντιπαράθεσής τους με το σύστημα το στρατηγικό στόχο ενός μελλοντικού, σε "μακροεπίπεδο" πλέον, σφαιρικότερου κοινωνικού μετασχηματισμού. "Οι τοπικοί αγώνες και τα προβλήματα δεν είναι απλώς ουσιώδη, είναι αναπόφευκτα. Όμως, όπως έχω προσπαθήσει να πω και αλλού, είναι αποτελεσματικά μόνο εφόσον παραμένουν σχήματα ή αλληγορίες για κάποιο ευρύτερο, συστηματικό μετασχηματισμό. Η

πολιτική θα πρέπει να λειτουργεί ταυτόχρονα σε μικρο- και μακρο-επίπεδο..."⁵⁷

Ό,τι συνεπώς θα μπορούσε στον Jameson να ονομαστεί ειδικά μεταμοντέρνο είναι η κατασκευή ενός συνδέσμου μεταξύ αισθητικής και πολιτικής, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Wellmer⁵⁸. Ο μεταμοντερνισμός του ζητά μια νέα, μεταορθολογιστική μορφή της αισθητικής, φυσικής και κοινωνικής "ολοποίησης" και δεν συνιστά μian απλή άρνηση του ολοποιούντος λόγου και του υποκειμένου του.

Ομοίως όπως ο Lyotard και ο Baudrillard, έτσι και ο Jameson επιχειρεί να περιγράψει τα νέα, πολιτισμικά και κοινωνικά σχήματα και τις καινούργιες αισθητικές εμπειρίες στο πλαίσιο του ύστερου καπιταλισμού. Σε αντίθεση όμως με αυτούς δεν θεωρεί ότι επήλθε το τέλος της πολιτικής οικονομίας και των ιδεολογιών⁵⁹. Η αισιοδοξία του αντλείται από το συστηματικό περιεχόμενο της μεταμαρξιστικής πολιτικής θεώρησής του, που εκλαμβάνει την παρούσα φάση του καπιταλιστικού φαινομένου, ως την αδιάρρηκτη συνέχειά του και τη δομική αναδιάρθρωσή του στο πλαίσιο της νεοπαγούς μεταμοντέρνας κοινωνικής διάρθρωσης.

Οι σημαντικότερες κριτικές στο έργο του Jameson συνοψίζονται ως ακολούθως: I) Η πρώτη κριτική διαβλέπει τό μη επαρκή συσχετισμό του οικονομικού, πολιτισμικού και πολιτικού παράγοντα, έτσι ώστε να μη θεμελιώνεται μια συστηματική ανάλυση της πολιτικής οικονομίας στο πλαίσιο της πρόσφατης φάσης του καπιταλισμού, που χαρακτηρίζεται από την υπερδιεθνοποίηση και την παγκοσμιοποίηση της παραγωγής και του κεφαλαίου⁶⁰.

II) Μια δεύτερη κριτική επισημαίνει την απουσία της ανάλυσης του κοινωνικού στοιχείου. Ο Mike Featherstone που υποστηρίζει την άποψη, θεωρεί ότι ο μεταμοντερνισμός δεν πρέπει να κατανοηθεί απλώς ως η πολιτισμική παραγωγή του ύστερου καπιταλισμού, αλλά πολύ περισσότερο ως το αποτέλεσμα της δυναμικής και διαρκώς μεταβαλλόμενης ισορροπίας της πολιτικής εξουσίας και των κοινωνικών αγώνων⁶¹. Για να κατανοήσουμε τελικώς το μεταμοντερνισμό δεν αρκεί να διαβάζουμε τα σημεία, αλλά και να παρατηρούμε πώς αυτά χρησιμοποιούνται από το κοινωνικό φαντασιακό στην καθημερινή πρακτική τους.

III) Μια τρίτη κριτική εκλαμβάνει ως δογματική και εκλεκτικιστική την προτίμηση του Jameson στη μαρξιστική αφήγηση. Για το Steven Best ο μαρξισμός δεν δύναται δίχως την βοήθεια και άλλων επιστημονικών κλάδων, όπως λ.χ. της ψυχανάλυσης να εξειδικεύσει και να αναλύσει τις πολυπληθείς αφηγήσεις, που το κοινωνικό σώμα παράγει σε καθημερινό επίπεδο⁶².

Στις παραπάνω κριτικές θα προσέθετα ότι σε πολιτικό επίπεδο παραμένει ανοικτό το ουσιώδες θέμα του πώς και από ποιον τα μικροεπίπεδα των τοπικών κοινωνικών αγώνων θα ενταχθούν κάποια στιγμή στην πιο μακροχρόνια προοπτική μιας πιο συστηματικής, αν όχι καθολικής ανατροπής του ισχύοντος συστήματος. Ποια τελικά δημοκρατική διαδικασία θα εξασφάλιζε τα εχέγγυα του μετασχηματισμού ενός τωρινού "αντάρτικου των πόλεων" σε ένα μελλοντικό σφαιρικό αγώνα;

Η θέση του Jameson, ότι η ενδεδωγμένη πρακτική του πολιτικού αγώνα πρέπει να λαμβάνει χώρα, τόσο σε μακρο- όσο και σε μικρο-επίπεδο δεν αποσαφηνίζει, ούτε τον τρόπο με τον οποίο τα δύο αυτά επίπεδα θα συναρθρωθούν αρμονικά, ούτε το ποιος θα έπαιρνε τις αποφάσεις για να τα εξισορροπήσει εντός ενός συγκεκριμένου χρονικού διαγράμματος.

Στη μαξιμαλιστική πολιτική φιλοδοξία του Jameson για το κοινωνικοπολιτικό μετασχηματισμό του ισχύοντος καπιταλιστικού συστήματος υπεισέρχεται επίσης το κρισιμότερο όλων ερώτημα, εάν η ποθούμενη αυτή αλλαγή οδηγούσε αναντίρρητα σε πιο ευτυχείς για το υποκείμενο πολιτικές μορφές εξουσίας, καθώς και σε συνεκτικότερες κοινωνικές διαστρωματώσεις. Επειδή η απάντηση *per definitionem* είναι αβέβαιη, νομίζω ότι τουλάχιστον μια *minimum* επεξεργασία των δομικών εκείνων προβλημάτων, που παρουσιάζονται ως εγγενή του ισχύοντος πολιτικού συστήματος θα ήταν πιο επωφελής σε επίπεδο στρατηγικής, αφού θα συγκεκριμενοποιούσε στόχους, δίχως να αποκλείει οράματα. Σε κάθε περίπτωση η συνεισφορά του Jameson είναι εμφανέστατα θετική, γιατί οριοθετεί το πεδίο εντός του οποίου η συζήτηση γύρω από τις διαφορές του μοντέρνου-μεταμοντέρνου αποκτά το πολιτικό και για αυτό ριζοσπαστικό περιεχόμενό της.

"Να σώσουμε την τιμή του ονόματος"⁶³ αναφωνεί περιδεής ο Lyotard. Αυτό κατά τη γνώμη μου δεν σημαίνει αναγκαστικά έναν πόλεμο απέναντι στο όλο, αλλά το εξαιρετικά πολυσύνθετο έργο της σύγχρονης διανόησης να καταθέσει τις απόψεις της και να προτείνει καινοτόμες, εναλλακτικές λύσεις, ικανές να αποτιμήσουν τα τρέχοντα πολιτικά προβλήματα, που διαρκώς αναφύονται στο πλαίσιο της ύστερης καπιταλιστικής ανάπτυξης.

Σημειώσεις

1. Βλ. J.F. Lyotard, *La Condition Postmoderne. Rapport sur le savoir*, Les Editions De Minuit, Paris, 1979, σελ. 24. Βλ. επίσης ελληνική μετάφραση, *Η μεταμοντέρνα κατάσταση*, εκδόσεις "Γνώση", Αθήνα, 1988, σελ. 47.
2. Βλ. J.F. Lyotard, "Rasche Bemerkungen zur Frage der Postmoderne", στο τ. ιδίου, *Grabmal des Intellektuellen*, εκδοθέν από τον Peter Engelmann, Edition Passagen, Wien, 1985, σελ. 86. Ομοίως J.F. Lyotard, "Sprache, Zeit, Arbeit", στο J.F. Lyotard mit anderen, *Immaterialitaet und Postmoderne*, Merve Verlag Berlin, 1985, σελ. 48-49.
3. Βλ. J.F. Lyotard, "Sprache, Zeit, Arbeit", σελ. 48.
4. J.F. Lyotard, *La Condition Postmoderne*, ό.π., σελ. 23. Ελληνική μετάφραση, σελ. 45.
5. Ό.π., σελ. 24. Ελληνική μετάφραση, σελ. 46.
6. Βλ. J.F. Lyotard, "Ueber die Staerke der Schwaechen", στο τ. ιδίου, *Das Patchwork der Minderheiten*, Merve Verlag Berlin, σελ. 76-77.
7. Βλ. David Kolb, *Postmodern sophistications: philosophy, architecture and tradition*, The University of Chicago Press, 1990, σελ. 46.
8. Βλ. J.F. Lyotard, "Was sich im Enthusiasmus begibt", στο τ. ιδίου, *Der Enthusiasmus. Kants Kritik der Geschichte*, εκδοθέν από τον Peter Engelmann, Edition Passagen, Wien, 1988, σελ. 47.
9. Για την έννοια των μικρολογιών βλ. J.F. Lyotard "Das Erhabene und die Avantgarde", στο τ. ιδίου, *Das Inhumane. Plauderien ueber die Zeit*, Edition Passagen, Wien, 1989, σελ. 181 και επ. Ομοίως J.F. Lyotard, "Die Vernunftverwirrung", στο τ. ιδίου, *Grabmal des Intellektuellen*, ό.π., σελ. 39.
10. Βλ. J.F. Lyotard, "Interview mit Georges Van Den Abbeele", στο *Diacritics*, Volume 14, No 3, Fall 1984, σελ. 19.
11. Βλ. J.F. Lyotard, "Ein Einsatz in den Kaempfen der Frauen", στο τ. ιδίου, *Das Patchwork der Minderheiten*, ό.π., σελ. 64.
12. Βλ. J.F. Lyotard, "Bemerkungen ueber die Wiederkehr und das Kapital", στο τ. ιδίου, *Intensitaeten*, Merve Verlag Berlin, 1978, σελ. 32.
13. Βλ. J.F. Lyotard, "Ueber eine Figur des Diskurses", στο *Intensitaeten*, ό.π., σελ. 59.
14. Βλ. J.F. Lyotard, *La Condition Postmoderne*, ό.π., σελ. 35. Ελληνική μετάφραση, σελ. 61.
15. Ό.π., σελ. 107-108. Ελληνική μετάφραση, σελ. 155-156.
16. Βλ. J.F. Lyotard, "Heidnische Unterweisungen", στο τ. ιδίου, *Apathie in der Theorie*, Merve Verlag Berlin, 1979, σελ. 65. Ομοίως J.F. Lyotard, "Die Aufklaerung, das Erhabene, Philosophie, Aesthetik". Interview mit Willem von Reijen/Dick Veerman, στο *Lyotard zur Einfuehrung*, εκδοθέν από το Walter Reese - Schaefer, Edition SOAK im Junius Verlag, 2 erw. Aufl., Hamburg, 1989, σελ. 147.

17. Βλ. J.F. Lyotard, "Heidnische Unterweisungen", ό.π., σελ. 14 και επ.
18. Βλ. Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico - Philosophicus*, Routledge LTD, London, 1951, fifth impression, σελ. 183.
19. Βλ. Gerard Raulet, *Gehemmte Zukunft. Zur gegenwaertigen Krise der Emanzipation*, Sammlung Luchterhand, 1986, σελ. 135, 178 και 231.
20. Βλ. J.F. Lyotard, "Interview mit Georges Van Den Abbeele", ό.π., σελ. 16.
21. Βλ. J.F. Lyotard, "Die Aufklaerung, das Erhabene, Philosophie, Aesthetik", ό.π., σ. 148.
22. Βλ. J.F. Lyotard, *Der Widerstreit*, Wilhem Fink Verlag, Muenchen, 1987, σελ. 135.
23. Βλ. J.F. Lyotard, "Der Zahn, die Hand" στο τ. ιδίου, *Essays zu einer affirmativen Aesthetik*, Merve Verlag Berlin, 1982, σελ. 18-20.
24. Βλ. J.F. Lyotard, "Zeit heute", στο τ. ιδίου, *Das Inhumane*, ό.π., σελ. 126.
25. Βλ. J.F. Lyotard, "Memorandum ueber die Legitimitaet", στο τ. ιδίου, *Postmoderne fuer Kinder. Briefe aus den Jahren 1982-1985*, Edition Passagen, Wien, 1987, σελ. 82.
26. Βλ. J.F. Lyotard, *Der Widerstreit*, ό.π., σελ. 293.
27. Βλ. J.F. Lyotard, "Rasche Bemerkungen zur Frage der Postmoderne", ό.π., σελ. 82-83.
28. Βλ. J.F. Lyotard, "Bemerkungen ueber die Wiederkehr und das Kapital", ό.π., σελ. 22-23.
29. Βλ. J.F. Lyotard, "Energieuefel Kapitalismus", στο τ. ιδίου, *Intensitaeten*, ό.π., 122-123.
30. Βλ. J.F. Lyotard, "Randbemerkungen zu den Erzaehlungen", στο τ. ιδίου, *Postmoderne fuer Kinder*, ό.π., σελ. 33 και επ.
31. Βλ. J.F. Lyotard, "Memorandum ueber die Legitimitaet", ό.π., σελ. 83.
32. Βλ. J.F. Lyotard, "Der Zahn, die Hand", ό.π., σελ. 13.
33. Βλ. J.F. Lyotard, "Die Zeit heute", ό.π., σελ. 133.
34. Βλ. Axel Honneth, "Der Affekt gegen das Allgemeine. Zu Lyotards Konzept der Postmoderne", στο περιοδικό *Merkur*, τεύχος 430, 1984, σελ. 902. Βλ. επίσης ελληνική μετάφραση στον τόμο Γιώργος Βέλτσος (επιμ.), *Η Διαμάχη. Κείμενα για την νεωτερικότητα*, Πλέθρον, 1990, σελ. 96-97.
35. Βλ. Kibedi Varga, "Narrative and Postmodernity in France", στο *Postmodern Fiction in Europe und the Amerikas*, εκδοθέν από τους Theo D'haen και Hans Bertens, Edition Rodopi B.V., Amsterdam, 1988, σελ. 30.
36. Βλ. K.M. Newton, "Marxism, Postmodernism, and Knowledge. Rezension von: The Postmodern Condition", στο περιοδικό *Cambridge Quarterly*, τεύχος 2, 1985, σελ. 183.

37. Βλ. Charles Jencks, *What is Post-Modernism?* Academy Editions, London, 1986, σελ. 39.
38. Βλ. Guenther Bittner, "Der postmoderne Nihilismus", στο *Am Ende-postmodern? Next Wave in der Paedagogik*, Juventa Verlag, Muenchen, 1985, σελ. 107.
39. Βλ. Matei Calinescu, "Marxismus as a work of art. Poststructuralist readings of Marx", στο περιοδικό *Stanford French Review*, τεύχος 1, 1979, σελ. 127 και 135.
40. Βλ. Juergen Habermas, "Το μοντέρνο: ένα ημιτελές έργο", στο *Λεβιάθαν*, τεύχος 1, 1988, σελ. 88. Το δοκίμιο δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά στο περιοδικό *New German Critique*, τεύχος 22, 1981, με τίτλο, "Modernity versus Postmodernity", σελ. 3-14.
41. Ό.π., *Λεβιάθαν*, τεύχος 1, σελ. 97.
42. Ό.π., *Λεβιάθαν*, τεύχος 1, σελ. 97.
43. Βλ. Richard Rorty, "Habermas και Lyotard για τη μεταμοντερνικότητα", στο *Λεβιάθαν*, τεύχος 3, 1989, σελ. 70. Το άρθρο δημοσιεύθηκε αρχικώς στο περιοδικό *Praxis International*, τεύχος 1, 1984, με τίτλο, "Habermas and Lyotard on postmodernity", σελ. 32-44. Βλ. επίσης και δεύτερη ελληνική μετάφραση του κειμένου στον τόμο, Γιώργος Βέλτσος (επιμ.), *Η Διαμάχη. Κείμενα για την νεωτερικότητα*, ό.π. σελ. 99-117.
44. Ό.π., *Λεβιάθαν*, τεύχος 3, σελ. 72.
45. Ό.π., *Λεβιάθαν*, τεύχος 3, σελ. 72.
46. Βλ. Albrecht Wellmer, "Για τη Διαλεκτική Μοντερνισμού και Μεταμοντερνισμού", στο *Λεβιάθαν*, τεύχος 2, 1988, σελ. 60. Το δοκίμιο δημοσιεύθηκε αρχικώς στο περιοδικό *Praxis International*, τεύχος 4, 1985, με τίτλο, "On the dialectic of Modernism and Postmodernism", σελ. 337-362.
47. Ό.π., *Λεβιάθαν*, τεύχος 2, σελ. 59.
48. Ό.π., *Λεβιάθαν*, τεύχος 2, σελ. 57.
49. Βλ. Klaus von Beyme, "Postmoderne und politische Theorie", στο περιοδικό *Politische Vierteljahresschrift*, vol. 30, Heft 2, 1989, σελ. 223.
50. Βλ. Wellmer, ό.π., *Λεβιάθαν*, τεύχος 2, σελ. 58-59.
51. Για τις θεωρητικές ομοιότητες στο έργο των Lyotard και Habermas, δεξ Scott Lash, "Postmodernity and Desire", στο *Theory and Society*, Vol. 14, No 1, 1985, σελ. 29 και επ.
52. Βλ. Frederic Jameson, "The Politics of theory: Ideological Positions in the Postmodernism Debate", στο *New German Critique*, Number 33, Fall 1984, σελ. 63.
53. Βλ. F. Jameson, "Interview mit Leonard Green, Jonathan Culler and Richard Klein", στο *Diacritics*, vol. 12, No. 3, 1982, σελ. 82.
54. Βλ. Carrol David, "Narrative, Heterogeneity and the Question of the political. Bakhtin and Lyotard", στο *The aims of Representation. Subject/Text /History*, Columbia University Press, 1987, σελ. 73.
55. Βλ. F. Jameson, "The Politics of theory", ό.π., σελ. 65.
56. Βλ. F. Jameson, "Postmodernism, or the Cultural Logic of Late

Capitalism", στο *New Left Review*, No 146 (July-August), 1984, σελ. 79.

57. Βλ. F. Jameson, "Marxism and Postmodernism", στο *New Left Review*, No 176 (July-August), 1989, σελ. 44.

58. Βλ. Wellmer, ό.π. π., σελ. 34.

59. Για τις διαφορές μεταξύ Jameson και Γάλλων μεταμοντερνιστών δες Steven Best, "Jameson, Totality and Poststructuralist Critique", στο *Postmodernism, Jameson, Critique*, εκδοθέν από τον Douglas Kellner, Mazonneure Press, USA, 1989, σελ. 333-368.

60. Βλ. Douglas Kellner "Introduction: Jameson, Marxism and Postmodernism", στο εκδοθέν από τον ίδιο συλλογικό έργο όπ. π., σελ. 28.

61. Βλ. Mike Featherstone: "Postmodernism, Cultural Change, and Social Practice" στο ίδιο όπ. π. συλλογικό έργο, σελ. 136.

62. Βλ. Steven Best, "Jameson, Totality and Poststructuralist Critique" όπ. π., σελ. 365.

63. Βλ. J.F. Lyotard, "Beantwortung der Frage: Was ist Postmoderne", στο βιβλίο *Wege aus der Moderne. Schluesstexte der Postmoderne. Diskussion*, εκδοθέν από το Wolfgang Welsch, Acta Humaniora, Weinheim, 1988, σελ. 203. Βλ. επίσης ελληνική μετάφραση στο περιοδικό Λεβιάθαν, τεύχος 2, 1988, σελ. 19.